

ІЗ ФОЛЬКЛОРНИХ МАТЕРІАЛІВ ХАРКІВЩИНИ

Михайло Красиков

УДК 398:001.55(477.54)

У липні-серпні 2007 року авторові цих рядків довелося бути учасником байдаркової експедиції по Сіверському Дінцю, організованої Всеукраїнською спілкою молодих дослідників фольклору під керівництвом Іллі Фетисова. Маршрут проходив по території трьох областей: Харківської, Донецької та Луганської. Матеріали, які пропонуються нижче, є достатньо репрезентативними для характеристики світогляду старшого покоління населення цього регіону.

ПСАЛЬМИ *

Псалми — жанр живий, надзвичайно важливий і широко розповсюджений на теренах Харківської, Луганської та Донецької областей України. Майже в кожному селі є кілька бабусь, котрих кличуть поспівати коло покійника, коли він лежить у хаті, на похороні (якщо не запрошують священика на цвинтар), на поминках після похорону, на поминанні, на сороковий день після смерті. У кожній такої бабці обов'язково є зошит із псалмами і молитвами. Зазвичай бабусі співають, підглядаючи в цей зошит.

У текстах трапляються перекручені імена біблійних персонажів, вислови, які виконавиці пояснити не можуть (наприклад: «Во гроб положили, ще й оплакали, / Христовим убійцем запичатали») [курсив наш. — М. К.], незугарні, неоковирні звороти, граматичні й синтаксичні «вольності», однак загальний зміст цих творів є цілком зрозумілим і співцям, і слухачам.

Мова псалмів — суржик, і хоча лексично часто переважає російський компонент, фонетичне оформлення зазвичай ближче до української мови. Характерний приклад — рядок:

* Записали М. Красиков та О. Тюрікова 1 червня 2007 року (с. Синичине Ізюмського р-ну Харківської обл.) від Антоніни Федорівни Донської (1931 р. н, освіта 7 класів, місцева). Розшифрував фонозапис М. Красиков.

«Загорніть сирой земльой». Від російської мови в ньому тільки закінчення останнього слова.

Псалми мають виразний дидактичний характер і є репрезентантами так званого «народного християнства». Їхня мета — не тільки викликати співчуття до мерця й нагадати родичам про необхідні обрядодії щодо вшанування небіжчика, а й змусити живих подивитися на власне буття з вершин Вічності, задати собі прості-непрості запитання: а чи праведно я живу? «Есть ли добрие дела?». Адаже багато людей у колібігу буднів просто не встигає подумати про такі речі.

Смерть — зупинка в Часі не тільки для того, чие тіло лежить «без диханій», а й для тих, хто прийшов провести його «у Божу дорогу». Для них це ще чудовий привід наочно побачити власну перспективу й, можливо, схамінутися, переосмислити життя, якщо в ньому:

«Куда не стану, куда не гляну —
Всьо кругом мої грехи».

Вражаюча сила цих творів — у тому, що до живих звертається покійний, точніше — його душа (іноді це зовсім не моралізаторство, а щира сповідь, покаяння, а то й своєрідний рефлексійний солілоквиум), і цей художній прийом «остранения» (В. Шкловський) «спрацьовує» якнайкраще, викликаючи у слухачів співчуття, розчулюючи їх, спрямовуючи на шлях справжнього християнського життя.

А. Ф. Донська: «Як умре звечора, то співаємо. А тоді, як [...] уже ж хоронять на другий день, перед тим, що хоронять, за час приходимо та співаємо. У кого средства є., значить, запрошує священика, а в кого средств немає — не запрошують. Якщо священик приїзжає, він приїзжає зі своїми півчима. Тоді ми тільки наблюдаємо, а без священика — то ми співаємо з дівчатами».

1. Ангели-хранителі¹

— Ой проспали ми, продрімали ми
Свое царствіе небесное, (2 р.)

Ой ви голубі, ой ви белиє... (2 р.)
— Ми не голубі, ми не белиє, (2 р.)
А ми ангели, ми хранітелі, (2 р.)
Грешним душам покровітелі, (2 р.)
Ми й у поле були, ми у чистому, (2 р.)
Та й увіделі ми диво дівное, (2 р.)
Де душа с телом расставалася, (2 р.)
Расставалася, распрощалася. (2 р.)
Ой прощай, тело, душа грешная, (2 р.)
Ой тобі ж, тело, та й у землю йті, (2 р.)
А моєї душі на ответ іті, (2 р.)
Ой до Господа, до Хранітеля, (2 р.)
До Ісуса Христа, до Спасителя.

2. Ой ви браття мої, сьостри

Ой ви браття мої, сьостри,
Ви по духу все друзья,
Ви прийдіте, посмотріте,
Жизнь окончилась моя. (2 р.)
Ви прийдіте, посмотріте,
Господь чудо сотворил:
Сошел Ангел Божий с неба,
Душу с телом разлучил. (2 р.)
Лежит тело без диханій
І не может говорить,
Ви прийдіте, браття й сьостри,
Мойо тело схороніть (2 р.)
І с прощальними словами
До могили донесіть,
І тихонько, і спокійно
У могилу опустіть. (2 р.)
Ви розлучную молитву,
Ви пропойте надо мной,
Земной поклон положите,
Загорніть сирой земльой, (2 р.)
Мою мрачную могилу
Ви слезами окропіть,
І тихонько, і спокійно
Святим хрестом осеніть. (2 р.)
Де випадуть ваші сльози,
А там виросте трава,
Я там буду спочивати
Аж до Страшного Суда. (2 р.)

3. На всех сонце светіт

На всех сонце светіт, а на меня нет,

Я лежу во гробе і не віжу свет

Приспів:

Святий Божий,
Святий крєпкий,
Святий безсмертний,
Помілуй нас!

Кришка уж не давіт, не тєснїт доска,
Скорбі все умолклі, отошла тоска.

Приспів.

Уснул я навечно непробудним сном,
Серце уж не бїотся і не слышен стон.

Приспів.

Глаза уж закрились, прощай, бєлий свет,
Одна мне дорога — іті на ответ.

Приспів.

4. Стоїть мати плаче

Нїкого не видно із учеников,
Все порозбігались от страха мого, (2 р.)
Стоїть мати плаче под христом Єго,
Шо пронизано ребра Сина мого. (2 р.)
Ой горе, горе матері моєї,
Шо ніхто не прийде із моїх друзей. (2 р.)
Йосип з Якодимом вечером прийшли,
Плащаницю із миром, миром принесли, (2 р.)
Пречистое тело со хреста зняли,
Во гроб положили, ще й оплакали, (3 р.)
Христовим убійцем запичтали. (2 р.)
За що його вбито? За свою любов,
За веру Христову, за своїх врагов. (2 р.)
Ой деті ж, ви деті, імейте любов,
Любіть своїх блїжніх і своїх врагов. (2 р.)

5. Ой ви браття, мої сьостри

Ой ви браття, мої сьостри,
Вся беседа за столом,
А душа моя замкнута,
Обитає за окном. (2 р.)
Всьо я віжу, всьо я слышу,
Когда мне помінки ідут,
А душа моя замкнута,
Господь волі не дают. (2 р.)
Куда не стану, куда не гляну —
Всьо кругом мої грїхи,
Помолітесь за меня Богу,
Поможіть моєї душі. (2 р.)

А ти, Ангел мой Хранитель,
 Что стоишь передо мной,
 Сколько прохожих на этом свете,
 Никогда не вспомню. (2 р.)
 — А теперь же, раб прегрешный,
 Не могу тебя хранить,
 Поведут тебя к престолу,
 Что ты будишь говорить? (2 р.)
 А теперь же, раб прегрешный,
 Не могу тебя спасти,
 Жил ты жил на белом свете,
 А добра не сотворил. (2 р.)

6. Михайл («Як сойду я, сойду...»)

Як сойду я, сойду на Сіянську гору,
 Та й стану я гляню на вогненну реку, (2 р.)
 Шо праведни душі сухопуттю ідуть, (2 р.)
 А грешни душі в огненну реку бредуть, (2 р.)
 І кричать, і ричать, Михайлу говорять: (2 р.)
 — Отец-батюшка наш, порятуй же ти нас, (2 р.)
 Ой подай же ти нам хоть судьонущку одну! (2 р.)
 — Ой хоть я вам і подам, помирати вам там. (2 р.)
 Ой хіба ж у вас та й батьків не було, (2 р.)
 Та батьків і матерів, шо не вчили вони вас? (2 р.)
 — Вони нас учили, ми не слухали їх, (2 р.)
 В утрени стояли — ми просиплювали, (2 р.)
 А в обідні стояли — ми проснідували, (2 р.)
 Своїй душі царствія не наслідували.

7. Здєсь духовное моленье²

Здєсь духовное моленье,
 Прийшли душу посетить,
 Сорок днєй душа ходила,
 Но митарства все прошла. (2 р.)
 Єй у спутнички готови,
 Збоку ангели стоят,
 Взяли єю за руки³ —
 І до престола поволі. (2 р.)
 Привелі єю к престолу
 До Спасителя Христа,
 І спросил Спаситель душу,
 Есть ли добриє дела. (2 р.)
 Душа впала на колена,
 Встрепетнулася она,
 На все сторони взіряя,
 Не заступітся ли кто. (2 р.)

Ой ви сроднички любими,
 Не покиньте ви меня (2 р.)
 Та своїми ви руками
 Дайте милость за меня. (2 р.)
 Съодні будет мне решение,
 Куда Господь определит,
 За грехи мои великі
 Отвести меня звелит. (2 р.)
 Если Богу услужила,
 То душе пресветлий рай,
 Если Бога прогнівила,
 В муку вечную вступай. (2 р.)
 Поміняйте, браття й сьостри,
 Ви с любовію меня,
 Поміняйте хлебом-солью,
 Даже чистою водою, (2 р.)
 Поміняйте добрим словом —
 Всьо будет передо мной,
 Приходіть чаще в церкву,
 Где вас души всех тут ждут, (2 р.)
 І с отцом духовним вместе
 Ви молітєся о нас,
 Только вашеє моленье
 Облегчит усєх тут нас. (2 р.)

ПОВІР'Я *

Живі та мертві

Ну, старається каждый как лучче, ну на шо? Моя мама, например., у нейо било шерстяная плаття, било такое, она мне говорит:

— Ліда, як я умру, я намічала отой платочок (она в етой тьоті Насті, она вже болела, почтальйоном раньче была, она полола, значить, огород, она єй подаріла платок кашеміровий, і ото как турецькій рисунок. — *інформант*), я думала, шоб у тім платочку, а потом думаю: та не, Настя скаже: «Марусько, це мій платочок!» Одбере в мене... Так ти мені ото шо я (а мені вона покупала такий невеликої руки кашеміровий, оранжєвінкій, не оранжєвінкій, а жовтєвкій, і маленькіє цвєточкі, і себе. — *інформант*), так ти, наверно, отой, — каже, — платочок мені

* Записав М. Красиков 1 серпня 2007 року (с. Синичине Ізюмського р-ну Харківської обл.) від Лідії Олексіївни Лук'янової (1939 р. н., освіта 7 класів).

закутай, а плаття оце моє любиме, — каже, — було таке голубеньке, і кохточка сверху (я її брала, она її так любила. — *інформант*), і оцю кохточку сверху шоб ти мені наділа.

Кажу:

— Ма, хвате Вам, раді Бога, Ви про смерть, не надо балакать про смерть, а то, — кажу, — как бабушка Марина та дедушка Федот, ото, було, поїдеш, вони: оце, оце роздумуємо, оце, оце зробить, а потом уже, перед тим, як вмирали: оце думаєм, як воно буде, та хто як, може, первим вмере, та хто як другим, ну ото як начали балакать про смерть, та так і повмирали. Не надо, говорю, ма, про смерть.

— Та, Лідо, хочеться, шоб положила у тому, шо я любила його... Та ти лучче мені те, шо я сама покупала. Ото рубашечку ми с Шурою, — каже, — покупали у Великій Кам'янці, така беленька, ну, хлопчатобумажна, і так цвоточек голубенький, такая скромная, і, — говоріт, — от ето голубеньке плаття я желаю, шоб ти наділа.

Желаніє єсть желаніє...

Щоб не бояться покійника

За покійника за ноги треба взятсья — шоб не бояться. Єсть же люди бояться... Це єсть. Як ти сомніваєшся, боїшся, возьмись за ножки, як прощаєшся, і всьо.

Хліб і вагітність

[Не можна перевертати хлібину], бо як ходе беременна женщина, так її буде тяжко, ніззя, шоб хліб отак лежав, — ото просто на подочку лежить, а як оце верхушку перевернеш, буде тяжело, хто ходе в положенії. Ето тяжело роженицям буде, якщо так всігда ложить хліб.

Говорят, беременним отказивать нельзя. Вона просе, а ти кажеш: «Нема». Нельзя. А чого нельзя — ніхто не знає.

ТЛУМАЧЕННЯ СНОВИДІНЬ

Голий

Снитсья мені сон — я його [батька. — *М. К.*] бачу та й кажу:

— Пап, шо ти, — кажу, — чи тобі вдіться нічим? Катя сказала, що ти роздітий.

А він каже:

— Ти Катю больше слушай. У меня тут два гардеропа.

А я говорю:

— А на шо так много?

— Та я, — говорит, — как пришол суда, так мне сразу сказали, шо я буду занімать должность Головіна.

А Головін бил по ізвлеченію, начальник, значіть, участка по ізвлеченію. І вот он когда в отпуск ідьот ілі там в больніцу когда, говоріт: «Я нікому не довіряю, только Генке Лук'янову. Ето самый чесний человек на шахте. От ему токо здам, тогда пойду». Он всегда его подменял, етого Головіна, старий бил, пожилой мущина, я его не відела, ну в разговорах отак. <...>.

— Ото два гардеропа тебе — одін для работы у кабинеті, а одін — будеш ездить у министерство, будеш одеваться... Надо таке, і не придумал би...

А он говоріт:

— Я тогда ету должность возьму, еслі і моеї жене два гардеропа будет.

Оні говорят:

— Без проблем. Будет.

А я встала ото ж і кажу:

— Катя, снився мені Ніколаіч...

А Ніколаіч мені іще шо:

— Хай вона о своїом столе позаботится. У неї на столе, — каже, — штук 5 ілі 6 орехов, — каже, — катаются.

А у неї, правда, орех большой-большой, і вона еслі даіот орех, нікогда не даст десяток. Ото Фьодоровні каже: «Я вам орешки принесу...» Принесе ото, діствітельно, по п'ять, по шість штук, більше не принесе. Ото така вона, от природи така.

А я говорю:

— Катя, ти не плач, ти будеш жити, а в мене уже два гардеропа готові, так шо я умру раньче тебе. Ніколаіч сказав, шо уже два гардеропа готові.

Голий сниться, кажуть, як одержу чужу надівали оце на покойніка ілі шо... Так ми ж надівали усе своє, все купили, надівали...

<...>

Мухи

Мухи, кажуть, [зняться] — на вмируще. Єслі оце хтось каже: «А, оце в хаті мухи там завелися, та де вони, та прямо скрізь скло лізуть!». Баба Шура каже... В общем, женщина дом продала — вижили її мухи: показували, шо вона уйде.

Квіти

Я розкажу вам, ще було таке. Я ж уезжаю, і приходим ми з мамою на остановку. Приходим на остановку, а автобус не прийшов утрім; раньче много, часто ходив автобус — на сем ходив, на девять, і в двенадцять, і в чотирі, і в шість — часто ходив. Ну, ми приходим, а женщина там напротів каже:

— Ви, дівчата, на автобус?

— Да.

— Та його і вчора, — каже, — не було, семи-часового, тільки девятичасовий. Ага. Ну, ідіть до мене, — каже, — погрієтесь, а воно ж видно у вікно, як він прийде.

А мені, я ж ото вїхала від мами, сниться сон. У тьотки Горпини, в цій, оце шо нас пригласила, на вікні отак, з оцій сторони, з левої, — окошко, з ції з правої — печка і лавка під оцим вікном і зеленою краскою покрашена, і цвіте роза. А я приїзжаю і кажу:

— Ма, зроду не була, — кажу, — у тьотки Горпини у хаті, а мені сниться, шо я в неї в хаті і, значить, в горшочку цвіте роза.

А вона каже:

— Ліда, а це поганий сон — це на вмируще. А тобі чи тьотке — хто зна кому. Ну ладно, куди ніч, туди і сон.

Ладно... Пише мама пїсьмо: «Ліда, а сон твой сповнився: у тьотки Горпини умер дід. Роза тобі приснилась не зря».

<...>

¹ Назви псалмів належать виконавиці.

² Співають на 40 днів (пояснення інформанта).

³ «Як він мужик, то: Взяті його за руки» (пояснення інформанта). Власне, йдеться про душу, і

ГОСПОДАРЧА МАГІЯ

Метеорологічна магія

Викликання дощу

Один раз засуха страшна була, а ми дїтвора, і нам кажуть: «Дїтки, собірайтесь, підем просить дощу у Бога». І оце ми собірались і отак полем ідем дорогою. Там ото криниця була, ми до криниці підійшли ото, побризгались, вона ще работала, потом ото ж з Білої гори спустились і туда оце ж до ковбані прийшли. Сонце, жара, і як улупив дощ — як з відра — ми прийшли мокрі, як кури. Отак! І оце Марії Василівні розказала. Вона каже: «І я ходила!» Вона старша, вона на шість год від мене старша. Каже: «І я ходила тоді, да! Це було в моїй житні».

Ми ото ікону Матері Божої взяли. Ну, вони ж, взрослие, читають, чи молитву, а ми, дїтвора, біжимо вперед та і все.

Щоб град перестав

Кажуть: викиньте кочергу, бо град пішов!

Городницька магія

Щоб гарбузів було, як накачано

Ну стіки гарбузів, кажу, в етом году — ну ноль целих, кажу. Шо воно, кажу, таке прямо? А вона каже:

— Ну ти ж не качалась!

Кажу:

— Як не качалась?

— А як посадиш, треба качаться.

— Та, — кажу, — Бог з тобою!

А вона каже:

— Надо качаться, щоб гарбузів було, як накачано.

— Ну це, — кажу...

На Пуда треба гарбузи садить, до Юр'єва дня.

на неї гендерна диференціяція не повинна поширюватися, однак носії традиційного фольклору, принаймні в цьому випадку, так не вважають.